

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ В АСПЕКТІ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Чинне законодавство покладає на правоохоронні органи України відповідальність за дотримання законності, правопорядку і за боротьбу зі злочинністю, зокрема й корупцією. Наша країна перебуває на перехідному етапі суспільного розвитку, у нинішніх умовах правоохоронні органи об'єктивно позбавлені можливості належним чином виконувати свої правоохоронні та правозахисні функції щодо корупційних проявів. Це зумовлено багатьма чинниками, які включають систему соціально-економічних, політичних і духовних причин. За останні роки в Україні чимало уваги приділено правовому регулюванню боротьби з корупцією, яка є невід'ємною складовою частиною організованої злочинності. Водночас внутрішнім джерелом і рушійною силою цієї боротьби є діяльність правоохоронних органів.

У цій статті будуть розглянуті деякі аспекти боротьби правоохоронних органів із негативними наслідками злочинів, пов'язаних із корупційними проявами, які є складовою частиною організованої злочинності. Стабільно високий рівень корупції в Україні є однією з основних причин пробуксовування необхідних реформ практично в усіх галузях діяльності держави. Це констатують численні урядові, неурядові та громадські міжнародні організації. Корупція в Україні є масштабною та багаторівневою. Це одна з головних проблем нашої держави, яка потребує першочергового вирішення, адже завдає непоправної шкоди як державі взагалі, так і конкретним громадянам зокрема.

Кожний корупційний прояв вимагає адекватного реагування з боку держави, але на особливу увагу заслуговують злочини, унаслідок учинення яких завдається колосальна матеріальна і моральна шкода. Потрібно зазначити, що характер завдання шкоди є досить специфічним, адже скоєнням корупційних злочинів особа завдає не лише матеріальну шкоду, але й підриває авторитет держави загалом. Корупціонер опосередковано може навіть спричинити моральну і фізичну шкоду життю і здоров'ю конкретної людини. Це залежить від виду корупційного злочину та сфери, у якій він учиняється. Отже, сьогодні питання щодо встановлення та компенсування завданої корупційним злочином шкоди є одним із пріоритетних завдань розслідування і невід'ємною складовою протидії організованої злочинності.

Ключові слова: *пріоритетні завдання розслідування, механізм учинення корупційних злочинів, встановлення та відшкодування шкоди.*

Current legislation places law enforcement in Ukraine responsible for upholding the rule of law and the fight against crime, including corruption. Our country is in a transitional stage of social development, and in the current conditions, law enforcement agencies are objectively deprived of the opportunity to properly perform their law enforcement and human rights functions in relation to corruption. This is due to many factors, which include a system of socio-economic, political and spiritual reasons. In recent years, much attention has been paid in Ukraine to the legal regulation of the fight against corruption, which is an integral part of organized crime. At the same time, the internal source and driving force of this struggle is the activities of law enforcement agencies.

© МАЛЯРОВА В.О. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової експертології (Харківський національний університет внутрішніх справ)

© САВЧУК Т.І. – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології (Харківський національний університет внутрішніх справ)

This article will consider some aspects of the fight of law enforcement agencies with the negative consequences of crimes related to corruption, which are part of organized crime. The consistently high level of corruption in Ukraine is one of the main reasons for the delay in the necessary reforms in almost all areas and spheres of state activity. This is stated by numerous governmental, non-governmental and public international organizations. Corruption in Ukraine is large-scale and multilevel. This is one of the main problems of our state, which needs to be addressed as a matter of priority because it causes irreparable damage to the state in general and to specific citizens in particular.

Every manifestation of corruption requires an adequate response from the state, but special attention should be paid to crimes, the commission of which causes enormous material and moral damage. It should be noted that the nature of the damage is quite specific because by committing a corruption crime a person not only causes material damage but also undermines the authority of the state as a whole. Corruption can even indirectly cause moral and physical harm to the life and health of a particular person. It depends on the type of corruption crime and the area in which it is committed. Thus, today the issue of establishing and compensating for the damage caused by a corruption crime is one of the priority tasks of the investigation and an integral part of combating organized crime.

Key words: *priority tasks of investigation, mechanism for committing corruption crimes, establishing and compensating for damage.*

Вступ. Корупція є невід’ємною складовою частиною організованої злочинності, одним із засобів, які вона використовує для досягнення злочинних цілей. Масштабність і багаторівність корупції в Україні зробили її однією з головних проблем, які вимагають першочергового вирішення, адже завдають непоправної шкоди як державі взагалі, так і конкретним особам зокрема. Проблеми встановлення та компенсування шкоди, завданої злочином, були предметом дослідження таких учених: Р.С. Белкіна, Б.Л. Вашук, А.Ф. Волобуєва, Н.І. Газетдинова, В.Н. Глибко, А.М. Ерделевського, О.В. Пчеліної, І.І. Татарінова й інших. У їхніх працях сформульовано низку принципово важливих положень. Також потребують додаткового дослідження питання, пов’язані із встановленням та компенсуванням шкоди, завданої корупційними злочинами.

Постановка завдання. Існують істотні відмінності в ефективності антикорупційних заходів у країнах із розвинутою демократією і в Україні. Вони насамперед пов’язані з різним рівнем соціально-економічного, політичного і культурного розвитку країн. Чималу роль відіграють також національні звичаї і традиції. Треба визнати, що національні морально-етичні та правові звичаї і традиції істотно впливають на характер, динаміку й ефективність антикорупційних заходів.

Особливу небезпеку становлять корупційні прояви, які містять ознаки злочинів та призводять до серйозних матеріальних збитків. Окрім того, характер завданої шкоди досить специфічний, адже скоєнням корупційного злочину особа завдає не лише матеріальної шкоди, але й підриває авторитет державних органів, установ і організацій, представником яких вона є. Залежно від виду корупційного злочину та сфери, у якій він учиняється, своїми злочинними діями зловмисник опосередковано може навіть спричинити фізичну шкоду життю і здоров’ю конкретної людини. Встановлення та компенсування завданої корупційним злочином шкоди є одним із найважливіших завдань розслідування, зокрема й в аспекті протидії організованій злочинності. Особлива складна ця діяльність правоохоронних органів під час розслідування корупційних проявів, пов’язаних з організованою злочинністю.

Мета статті – визначення, на основі аналізу наукових досліджень, слідчої і судової практики, особливостей встановлення, забезпечення компенсування та безпосереднього компенсування шкоди, завданої корупційними злочинами, з огляду на те, що вони є невід’ємною складовою частиною організованої злочинності.

Результати дослідження. Організована злочинність у сфері економіки фактично не може існувати без підтримки і тісної взаємодії із владними структурами. В українських умовах це значною мірою спричинено потребою легалізації значних сум грошей, здобутих організованими злочинними угрупованнями у процесі своєї злочинної діяльності [1]. Шкода від злочинних дій корупціонерів, якої завдають державі у сфері економіки, обертається величезними збитками. Водночас важко, а іноді неможливо оцінити у грошовому еквіваленті моральну і фізичну шкоду, завдану цими злочинами. Ідеться про такі негативні наслідки корупційних проявів, як недовіра громадян до державних структур, відокремлення держави і її органів від суспільства, загострення соціальних суперечностей, зростання рівня злочинності, зокрема таких її форм, як організо-

вана злочинність. Корупційні злочини підривають довіру громадян до держави, влади, правоохоронних органів, насамперед до поліції. Саме тому встановлення моральної, фізичної та майнової (матеріальної) шкоди є пріоритетним завданням досудового розслідування.

Юридична наука розділяє шкоду, завдану злочином, на три види: моральну, фізичну та майнову (матеріальну). Моральна шкода як наслідок учинення злочину має немайновий характер і, відповідно до ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України, виражається: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [2]. Фізична шкода – це спричинені внаслідок злочину негативні зміни фізичного й психічного здоров'я потерпілої особи, виражені в різних ступенях (смерть людини, завдання тяжких, середніх чи легких тілесних ушкоджень, порушення психічного стану особи, зміни в нормальному розвитку організму тощо) [3, с. 74–80]. Майнова шкода – це будь-яке зменшення або знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу або майнового блага, що спричиняє втрати в потерпілого [4, с. 196].

Компенсуванню у кримінальному провадженні підлягає моральна та майнова шкода, бо фізична шкода визначається як сукупність змін, які об'єктивно відбулися у стані людини внаслідок учинення кримінального правопорушення. До складових частин фізичної шкоди належать тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, а тому їх фактичне відшкодування неможливе. Витрати на відновлення фізичного здоров'я вираховуються у грошовому еквіваленті та відносяться до майнової шкоди. Ними є: оцінені у грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [5, с. 144].

Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 127 «Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому» передбачає кілька шляхів компенсування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно-небезпечним діянням: 1) добровільно підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою, вказуючи, що останні мають право на будь-якій стадії кримінального провадження компенсувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення; 2) стягнена за рішенням суду за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні; 3) компенсована потерпілому із державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [6]. Очевидно, що законодавець до таких випадків відносить шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ч. 1 ст. 130 Кримінального процесуального кодексу).

Закон України «Про запобігання корупції» встановлює кілька шляхів відшкодування завданих збитків та відновлення порушених прав: 1) збитки, шкода, завдані державі внаслідок учинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, підлягають відшкодуванню особою, яка вчинила відповідне правопорушення, в установленому законом порядку; 2) нормативно-правові акти, рішення, видані (ухвалені) з порушенням вимог закону, підлягають скасуванню органом або посадовою особою, уповноваженою на ухвалення чи скасування відповідних актів, рішень, або можуть бути визнані незаконними в судовому порядку за заявою заінтересованої фізичної особи, об'єднання громадян, юридичної особи, прокурора, органу державної влади, зокрема Національного агентства, органу місцевого самоврядування; 3) збитки, шкода, завдані фізичній або юридичній особі внаслідок незаконних рішень, дій або бездіяльності суб'єкта, який здійснює заходи щодо запобігання й протидії корупції, відшкодовуються з державного бюджету України в установленому законом порядку, а згодом можуть бути стягнуті в порядку регресу з особи, яка завдала збитків, шкоди, у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами, компенсуванням моральної шкоди); 4) кошти й інше майно, одержані внаслідок учинення корупційного правопорушення, підлягають конфіскації або спеціальній конфіскації за рішенням суду в установленому законом порядку [7].

Процес відшкодування збитків, завданих корупційним злочином, по суті складається з таких етапів: встановлення шкоди, завданої злочином; забезпечення компенсування такої шкоди; безпосереднє відшкодування. Під час дослідження економічних злочинів криміналістичне забез-

печення встановлення та компенсування шкоди полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів і технологій їх застосування працівниками правоохоронних органів із метою оптимізації та полегшення діяльності із забезпечення компенсування шкоди, завданої економічним злочином [8, с. 186].

Перший крок для встановлення та компенсування шкоди здійснюється органами, які проводять розслідування, адже вказане завдання прямо передбачено у ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) як обставина, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Так, у п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК визначено, що у кримінальному провадженні підлягає доказуванню вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [6]. Вид шкоди та її розмір, виражений у майновому (грошовому) еквіваленті, становлять предмет цивільного позову. До того ж доказування виду й розміру завданої шкоди у кримінальному провадженні передбачає не лише обґрунтування цивільного позову з метою її відшкодування, а має передусім кримінально-правове значення. Це можна пояснити тим, що розмір завданої шкоди належить до об'єктивної сторони вчиненого кримінального правопорушення, визначає ступінь його суспільної небезпечності, а нерідко й кримінально-правову кваліфікацію [9, с. 369].

Встановлення шкоди, завданої корупційним злочином, полягає, по-перше, у встановленні предмета злочинного посягання, яким можуть бути грошові кошти в безготівковій та готівковій формах, матеріальні цінності та цінні папери. Крім того, з огляду на те, що в механізмі вчинення корупційних злочинів можуть використовуватися підприємства різних форм власності, завданою шкодою може виступати також упущена вигода, під якою в цивільному законодавстві визначено доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (ст. 22 Цивільного кодексу) [10]. Окрім матеріальної шкоди, як зазначалося раніше, встановленню також підлягає моральна шкода [11].

Окрім встановлення завданої злочином шкоди, перед правоохоронними органами також стоїть питання забезпечення її відшкодування. Держава повинна вживати заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливої конфіскації: а) доходів від корупційних злочинів або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; б) майна, обладнання й інших засобів, які використовувались або призначалися для використання під час учинення корупційних злочинів [12]. Необхідними заходами щодо забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування кримінальними провадженнями мають бути: а) правильне визначення обсягу та розміру шкоди, завданої потерпілій особі; б) розшук, виявлення та повернення викраденого майна, що зберіглося у натурі; в) виявлення знищеного чи пошкодженого майна та забезпечення повернення втраченого майна в натурі або його грошового еквівалента в повному обсязі; г) забезпечення повного відшкодування потерпілому вартості викраденого майна в разі неможливості його повернення; ґ) забезпечення компенсування іншої шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; д) накладення арешту на майно, інші цінності з метою компенсування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; е) збереження майна й інших цінностей, необхідних для виконання судового рішення в разі задоволення позову про компенсування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [13, с. 14].

З метою забезпечення відшкодування завданих злочином збитків органи, які здійснюють його розслідування, зобов'язані встановлювати: 1) місцезнаходження майна, готівкових та безготівкових грошових коштів, а також інших цінностей, здобутих злочинним шляхом; 2) наявність та місцезнаходження рухомого та нерухомого майна, готівкових та безготівкових грошових коштів, інших цінностей, що належать підозрюваному на праві власності; 3) наявність прав у підозрюваного на певні види майна або отримання прибутку від діяльності відповідних підприємств.

У ч. 2 ст. 170 КПК передбачено, що слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів із метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації в Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб [6]. Відповідно до Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», співробітники вказаного органу здійснюють заходи з виявлення, розшуку, проведення оцінки активів із зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді) (п. 3 ч. 1 ст. 9). З метою виявлення та розшуку активів Національне агентство: 1) має вжити відповідно до звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури, судів заходів до виявлення та розшуку активів, взаємодіє із цими органами з метою накладення арешту на такі активи та їх конфіскації;

2) здійснює міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією з питань, пов'язаних із виявленням, розшуком та управлінням активами; 3) забезпечує співробітництво з міжнародними, міжурядовими організаціями, мережами, діяльність яких спрямована на забезпечення міжнародного співробітництва у сфері виявлення, розшуку й управління активами, зокрема з Камденською міжвідомчою мережею з питань повернення активів (CARIN), та представляє Україну в цій організації [14].

Ураховуючи механізм учинення корупційних злочинів, з метою забезпечення відшкодування завданих збитків, виникає необхідність у міжнародному співробітництві з іноземними правоохоронними органами та міжнародними правоохоронними організаціями. Адже, по-перше, у вчиненні корупційних злочинів можуть бути задіяні міжнародні суб'єкти підприємницькою діяльності, по-друге, злочинні доходи, грошові кошти та майно підозрюваного виводяться за межі України.

Однак, крім витребування необхідної інформації в державних органів особами, що здійснюють розслідування корупційних злочинів, відомості щодо об'єктів, які були набуті злочинним шляхом, або інших об'єктів, які можуть бути використані для забезпечення компенсування шкоди, виявляються під час слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Це може бути інформація, отримана під час допитів свідків та самого підозрюваного, різного роду документи, виявлені під час оглядів і обшуків, чорнові записи з відповідними відомостями, а також інформація, отримана під час арешту й огляду кореспонденції, зняття інформації із транспортних телекомунікаційних мереж і електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, контролю за вчиненням злочину.

Варто зазначити, що процесуальна діяльність, спрямована на забезпечення компенсування шкоди, завданої корупційним злочином, найрезультативніше реалізується шляхом проведення тактичних операцій, спрямованих на вирішення вказаного завдання. До таких тактичних операцій можуть бути віднесені:

1. «Встановлення характеру і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням».
2. «Розшук викраденого майна».
3. «Ідентифікація та вилучення викраденого майна».
4. «Встановлення осіб, які несуть майнову відповідальність за спричинену шкоду, та залучення їх до кримінального провадження як цивільних відповідачів».
5. «Розшук, виявлення майна, що підлягає арешту, та звернення із клопотанням до слідчого судді з метою накладення на таке майно арешту».
6. «Збереження арештованого майна» [13, с. 15].

Висновки. Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності від 21 липня 1997 р. у визначенні поняття організованої злочинності зазначає, що корупція поряд із насильством і залякуванням є одним із трьох основних засобів, які використовує організована злочинність для отримання прибутку, контролю території, зовнішніх та внутрішніх ринків, для продовжування своєї злочинної діяльності та проникнення в легальну економіку [15, с. 70]. Отже, встановлення та забезпечення компенсування шкоди, завданої корупційним злочином, що здійснюється у процесі всього розслідування слідчими, прокурорами та за їх дорученням оперативним співробітниками, є невід'ємною складовою частиною протидії організованій злочинності. Така діяльність включає значну кількість гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, які найкраще реалізуються шляхом проведення тактичних операцій. З метою забезпечення відшкодування збитків вітчизняні правоохоронні органи можуть у рамках міжнародного співробітництва скористатися допомогою міжнародних правоохоронних органів та правоохоронних органів інших держав, а також взаємодіяти з Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Список використаних джерел:

1. Кальман О.Г. Взаємозв'язок організованої злочинності та корупції у сфері економіки. *Вісник Академії правових наук*. Харків, 1997. № 4. С. 188–190.
2. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Татарин І.І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочином. *Європейські перспективи*. 2012. № 3. Ч. 3. С. 74–80.
4. Митрофанов І.І., Гайкова Т.В. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 2. С. 196–200.

5. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № № 9–13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
8. Пчеліна О.В. Криміналістичне забезпечення встановлення характеру та розміру шкоди, завданої економічним злочином. *Право і безпека*. 2011. №1. С. 183–187.
9. Віденко Є.В. Цивільний позов у кримінальному провадженні України як «інструмент» захисту прав потерпілого. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 368–370. URL: http://www.pap.in.ua/5_2014/110.pdf.
10. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
11. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0004700-95>.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнародний документ від 31 жовтня 2003 р., ратифіковано із заявами Законом № 251–V від 18 жовтня 2006 р., ВВР, 2006, № 50, ст. 496. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
13. Татарин І.І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 20 с.
14. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 1. Ст. 2. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19/print1489058007718601>.
15. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / упоряд. : М.І. Камлик та ін. ; за ред. Б.В. Романюка, М.І. Камлика. Київ, 1999. С. 70.